

Inspectie van het Onderwijs
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Wereldoriëntatie in de kijker

DE HUIDIGE PRAKTIJK, MET VOORBEELDEN EN VRAGEN TER INSPIRATIE

Inhoud

3	Voorwoord
5	De huidige praktijk in hoofdlijnen
9	Hoe kunnen scholen zich ontwikkelen
11	Een doorgaande lijn in het leerstofaanbod
13	Samenhang in het leerstofaanbod
17	Taal bij wereldoriëntatie: win-win
27	Didactisch handelen
33	Zicht op ontwikkeling van de leerlingen
37	Werken aan kwaliteitsverbetering
39	Bijlage: kerndoelen van de domeinen natuur en techniek, ruimte en tijd

Voorwoord

De Inspectie van het Onderwijs vindt het belangrijk dat leerlingen zich breed ontwikkelen. Naast taal, lezen en rekenen dragen ook bewegingsonderwijs, kunstzinnige oriëntatie en de wereldoriënterende vakken daaraan bij. Om een indruk te krijgen van het onderwijs in wereldoriëntatie hebben wij in het schooljaar 2013/2014 op ongeveer 150 basisscholen onderzocht hoe zij het onderwijs in wereldoriëntatie realiseren. Daarbij keken we ook in hoeverre deze scholen taal betrekken bij wereldoriëntatie en wat zij aan kwaliteitszorg doen. Het rapport met conclusies en aanbevelingen vindt u op onze website: www.onderwijsinspectie.nl.

Wereldoriëntatie als kennisgebied komt in de Wet op het primair onderwijs niet voor, maar de scholen gebruiken het begrip vaak als verzamelnaam voor de kennisgebieden natuur en techniek, ruimte (aardrijkskunde) en tijd (geschiedenis). Er zijn ook scholen die wereldoriëntatie nog breder opvatten.

Scholen zijn geheel vrij in de manier waarop zij het onderwijs in wereldoriëntatie inrichten. De kerndoelen zijn daarbij richtinggevend. We denken dat scholen hun voordeel kunnen doen met de informatie die dit onderzoek heeft opgeleverd. We willen schoolteams graag stimuleren om over het wereldoriëntatieonderwijs in gesprek te gaan, om zo de kwaliteit van het onderwijs verder te verbeteren. We hopen dat deze brochure daarvoor als kapstok kan dienen.

Arnold Jonk

Hoofdinspecteur primair onderwijs

januari 2016

De huidige praktijk in hoofdlijnen

Scholen bepalen zelf hoe ze wereldoriëntatieonderwijs vorm en inhoud geven. In ons onderzoek naar de stand van zaken van dit vakgebied hebben we op 150 scholen gekeken hoe ze dit doen. Hieronder is samengevat wat we hebben gezien. Het volledige rapport vindt u op onze website: www.onderwijsinspectie.nl.

Leerstofaanbod

Voor het basisonderwijs zijn de kerndoelen basisonderwijs (2006) leidend; ze beschrijven het inhoudelijke aanbod. Een van de onderdelen van de kerndoelen is 'oriëntatie op jezelf en de wereld'. Daarbij horen de domeinen natuur en techniek, tijd en ruimte met in totaal veertien kerndoelen (zie pagina 39). Deze beschrijven de kennis, het inzicht en de vaardigheden van leerlingen waar het onderwijsaanbod zich op richt. Het uitgangspunt is dat scholen de kerndoelen waar mogelijk in samenhang aanbieden.

Op meer dan 85 procent van de scholen is sprake van een beredeneerd aanbod voor de kerndoelen van natuur en techniek, tijd en ruimte. Scholen roosteren daar gemiddeld drie uur per week tijd voor in. Dit geldt vooral in de groepen 5 tot en met 8. In groep 1 tot en met 4 is niet altijd sprake van een beredeneerd aanbod. In deze groepen is vaker sprake van een thematisch, maar soms ook fragmentarisch aanbod. Er zijn in de onderbouw grote verschillen in de tijd die scholen aangeven te besteden aan wereldoriëntatie. Directies hebben hier ook niet altijd goed zicht op.

Als het gaat om samenhang in het leerstofaanbod voor wereldoriëntatie valt op dat de meeste scholen in groep 5 tot en met 8 aparte methoden gebruiken voor natuur en techniek, aardrijkskunde en geschiedenis. Ongeveer een kwart van de scholen vult de methoden aan met projecten of thema's, waarbij ze de leerstof integreren. Een op de tien scholen gebruikt voor het gehele vakgebied wereldoriëntatie één geïntegreerde methode. Een vergelijkbaar deel van de scholen gebruikt geen methode, maar geeft een eigen invulling aan wereldoriëntatie. Naast samenhang binnen de domeinen van wereldoriëntatie kunnen ook relaties gelegd worden met andere vakgebieden, zoals taal, rekenen of kunstzinnige oriëntatie. Deze samenhang is in het onderzoek nauwelijks gezien.

Taal bij wereldoriëntatie

In de lessen wereldoriëntatie zijn veel mogelijkheden om taalvaardigheden die de leerlingen in de taal- en leeslessen hebben geleerd, op een natuurlijke en functionele manier toe te passen (*transfer*). In de lessen wereldoriëntatie blijkt dat er nog weinig sprake is van wat in de literatuur een ‘win-winsituatie’ wordt genoemd, waarbij aandacht voor taal bij wereldoriëntatie zowel bijdraagt aan kennis van de wereld als aan taalontwikkeling van leerlingen. Scholen die relatief veel (potentieel) taalzwakke leerlingen hebben, brengen niet vaker samenhang aan met taal dan andere scholen. Juist op deze scholen ligt het voor de hand dat er heldere afspraken worden gemaakt over de inzet van taal bij wereldoriëntatie. Het onderzoek laat zien dat hier voor scholen veel kansen liggen.

Didactisch handelen

Voor het inspectieonderzoek hebben de inspecteurs meer dan vierhonderd lessen wereldoriëntatie geobserveerd op bijna 150 scholen. De leraren leggen de leerstof over het algemeen duidelijk uit en ze brengen structuur aan in de les. Leerlingen zijn meestal actief bij de lessen betrokken en tonen interesse in de lessen. In tweederde van de lessen werken leerlingen samen aan taken. Minder is gezien dat leerlingen creatieve ideeën of oplossingen bedenken of zelf een probleem onderzoeken. Opvallend is dat in zo’n 30 procent van de lessen de leraren maar weinig verschillende werkvormen toepassen. Ook zijn er relatief weinig leraren die zorgen voor een uitdagende leeromgeving, bijvoorbeeld door het gebruiken van een diversiteit aan leer- en hulpmiddelen. Dat is opmerkelijk omdat lessen wereldoriëntatie zich hier juist zo goed voor lenen.

Volgen van de ontwikkeling van leerlingen

Net als bij taal en rekenen volgen de meeste scholen de vorderingen van de leerlingen bij aardrijkskunde, geschiedenis en natuur en techniek regelmatig. Dat gebeurt meestal met methodetoetsen. Hierin ligt het accent op de kennis van leerlingen. Scholen volgen veel minder of de leerlingen de vaardigheden die bij wereldoriëntatie aan bod komen, beheersen. Het inspectieonderzoek laat zien dat driekwart van de scholen de vorderingen vooral volgt om een rapportcijfer te kunnen bepalen. Maar weinig scholen benutten de uitkomsten van de toetsen om het aanbod en de instructie af te stemmen op wat leerlingen nodig hebben om verder te komen.

Kwaliteitszorg

Veel scholen hebben zicht op de kwaliteit van het onderwijs in de basisvaardigheden taal en rekenen. Ze evalueren of de leerstof en het lesgeven voldoen aan de kwaliteitseisen, maken trendanalyses van de resultaten, formuleren verbeterpunten en werken daar vervolgens doelgericht en planmatig aan. Het inspectieonderzoek laat zien dat een minderheid van de scholen (20 procent) de kwaliteit van de wereldoriënterende vakken op de agenda zet. Ook hier liggen voor scholen mogelijkheden. Een eerste stap naar verbetering is meestal bewustwording. Wat doen we, doen we het goed en waar liggen de verbeterpunten?

17

Gelijk maar toch anders

Dit ga je doen

Je hebt nodig

- pen
- kleurpotloden

Vergelijk de skeletten van de gewone
met elkaar.

Kleur bij alle dieren:

- de **voetstukken** rood

- de **schouder** blauw

- de **ribben** geel

- de **opbouwende** groen

- de **vingerstukjes** paars.

Vergelijk de **voetstukken**

van de **zebra** met de **paard**

heeft te maken met de **paard**

Leg van alle dieren de **voetstukjes**

op een rijtje.

De **voetstukjes** van de **zebra** zijn in

De **voetstukjes** van de **paard** zijn in

De **voetstukjes** van de **paard** zijn in

De **voetstukjes**

De **voetstukjes** van de **paard** zijn in

Hoe kunnen scholen zich ontwikkelen?

In ons onderzoek hebben we mooie voorbeelden gezien van scholen die weloverwogen keuzes hebben gemaakt in hun aanbod. En scholen die doelgericht een relatie leggen tussen wereldoriëntatie en taalonderwijs. Ook zagen we inspirerende lessen waarin leraren en leerlingen samen op verkenning gaan. Op een meerderheid van de scholen heeft het wereldoriëntatieonderwijs echter nog geen prioriteit gekregen in de schoolontwikkeling. Vaak heeft dit er mee te maken dat andere onderwerpen zoals, lezen, taal en rekenen, eerst aandacht hebben gevraagd. Op deze scholen zijn er kansen de kwaliteit van het wereldoriëntatieonderwijs te verbeteren. Het is inspirerend dat te doen omdat juist deze vakgebieden zo mooi kunnen aansluiten op de nieuwsgierigheid van kinderen en de belangstelling die ze hebben voor de wereld. We hebben gezien dat in de wereldoriëntatielessen veel enthousiasme kan ontstaan bij leerlingen en leraren waardoor veel geleerd wordt.

Voorop staat dat scholen zelf bepalen hoe zij aandacht besteden aan natuur en techniek, aardrijkskunde en geschiedenis. Ze maken daarin eigen keuzes, die passen bij de leerlingen van de school. In deze brochure staan voorbeelden daarvan. Deze kijkjes in de praktijk laten zien hoe het kan en waar kansen liggen. Ze laten zien dat je ook klein kunt beginnen.

Vijf invalshoeken

Verbeteren van de kwaliteit van het wereldoriëntatieonderwijs is een breed terrein. Scholen kunnen daarbij verschillende invalshoeken kiezen:

- 1. realiseren van een doorgaande lijn in het leerstofaanbod van groep 1 tot en met 8*
- 2. zorgen voor samenhang in het leerstofaanbod*
- 3. integreren van wereldoriëntatie en taalontwikkeling*
- 4. vormgeven van inspirerende en activerende lessen*
- 5. zicht krijgen op de ontwikkeling van de kennis en vaardigheden van de leerlingen*

Deze vijf invalshoeken werken we in de volgende hoofdstukken uit. De praktijkvoorbeelden in deze brochure dienen als inspiratiebron. Met de vragen en informatiebronnen kunt u direct aan de slag, bijvoorbeeld met het team. Een school kan zelf bepalen welk onderwerp voor hen prioriteit heeft. Achter in de brochure is een kwaliteitsscan opgenomen die hierbij behulpzaam kan zijn.

KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

Een doorgaande lijn in het leerstofaanbod

Net als bij taal en rekenen is het ook bij wereldoriëntatie belangrijk te zorgen voor een doorgaande lijn in het aanbod van groep 1 tot en met groep 8. De kerndoelen voor wereldoriëntatie zijn echter ruim en globaal geformuleerd. Dit betekent dat scholen zelf tussen- en einddoelen kunnen formuleren en afspreken hoe de leerstof in de verschillende leerjaren op elkaar aansluit. Het is van belang hierbij alle groepen te betrekken. Voor scholen die methoden gebruiken kan het nuttig zijn de methodedoelen en leerinhouden eens te vergelijken met de kerndoelen. Door op schoolniveau keuzes te maken, kan eventuele overlap en overladenheid voorkomen worden.

Praktijkvoorbeeld

Het aanbod voor wereldoriëntatie in groep 1 en 2

De methoden die de Jozefschool gebruikt voor aardrijkskunde, geschiedenis en natuur en techniek beginnen in groep 3. In groep 1 en 2 werkt de school met thema's, waaronder thema's rond de vier seizoenen. Binnen de thema's zijn vooral de doelen voor taal- en rekenontwikkeling uitgewerkt. In het schoolplan staat als doel ook voor wereldoriëntatie een doorgaande lijn aan te bieden. Werk aan de winkel voor het onderbouwteam.

De leraren kiezen voor een praktische aanpak. Om te beginnen verkennen ze wat de kerndoelen voor natuur en techniek, ruimte en tijd nu eigenlijk betekenen voor groep 1 en 2. Over welke inhouden gaat het? Welke activiteiten passen daarbij? Ze gebruiken daarvoor de website van het TULE project (tussendoelen en leerlijnen) van SLO. Voor de thema's van de vier seizoenen lijkt het voor de hand te liggen aandacht te besteden aan planten en dieren (kerndoel 40 en 41) en aan verschijnselen van seizoenen en het weer (kerndoel 42, 43 en 46).

Als eerste stap hebben de leraren hun aanbod uitgebreid met activiteiten die zich op deze doelen richten. Ze hebben activiteiten bedacht die ze in kleine kringen willen uitvoeren en activiteiten die leerlingen zelfstandig kunnen doen. Ook hebben ze een lijst gemaakt met informatieve prentenboeken die ze willen aanbieden. Daarnaast hebben ze afgesproken hoe ze de inrichting van het lokaal kunnen verrijken met het oog op de wereldoriëntatiedoelen.

De leraren merken dat ze in de thema's eigenlijk al werken aan het ontwikkelen van kennis van de wereld, maar dat ze het op een meer doelgerichte manier kunnen aanpakken. Ze zien voldoende kansen om de thema's te verrijken. De volgende stap is dit ook voor andere thema's te doen. Aan het eind van het schooljaar wil de onderbouw dit klaar hebben voor acht thema's.

Om te bespreken op de eigen school

- *Weten we wat de kerndoelen voor wereldoriëntatie (natuur en techniek, ruimte en tijd) zijn en welke inhouden en activiteiten daarbij horen?*
- *Sluit ons aanbod in de onderbouw, middenbouw en bovenbouw op elkaar aan?*
- *We werken met (een) methode(n): weten we van elkaar welke onderdelen we niet of beperkt behandelen?*
- *We werken met projecten/thema's (eventueel naast ons methodisch aanbod): is ons aanbod voldoende om de kerndoelen te bereiken?*
- *Komen de kerndoelen rond vaardigheden aan bod (kerndoelen 42, 45, 50, 51)?*

Meer informatie

De website van het TULE project (Tussendoelen & Leerlijnen) van Stichting Leerplanontwikkeling (SLO) geeft veel informatie. Voor ieder kerndoel is uitgewerkt welke inhouden (kennis en vaardigheden) en activiteiten (van kinderen en leraren) aan de orde kunnen komen in groep 1-2, 3-4, 5-6 en 7-8. Dit maakt de doorgaande ontwikkeling van de inhoud van het onderwijsaanbod zichtbaar en hanteerbaar. Met behulp van TULE kunnen scholen gericht werken aan het opzetten van leerlijnen, thema's en projecten, en zo op een verantwoorde manier de kerndoelen nastreven.

www.tule.slo.nl

Samenhang in het leerstofaanbod

Kinderen ervaren de wereld als een geheel. Om daarbij aan te sluiten, lijkt het voor de hand te liggen om inhoud en doelen zo veel mogelijk op elkaar af te stemmen en in samenhang aan te bieden. Door samenhang met de andere vakgebieden aan te brengen, leren leerlingen verbanden te leggen tussen wat ze leren op school en de wereld om hen heen. Bovendien hebben scholen die dat doordacht doen een minder overladen curriculum. Samenhang kan gezocht worden binnen de domeinen van wereldoriëntatie: natuur en techniek, ruimte en tijd. Daarnaast kan er ook samenhang zijn met de andere vakgebieden: taal, rekenen en kunstzinnige oriëntatie. Steeds meer scholen willen aandacht besteden aan het ontwikkelen van 21^e eeuwse vaardigheden. Ook hiervoor biedt de combinatie met wereldoriëntatie veel mogelijkheden.

Praktijkvoorbeeld

Leerstof verbinden in een schoolbreed thema ‘Vlieg er eens uit’

De Rank gebruikt aparte methoden voor natuur en techniek, aardrijkskunde en geschiedenis. De leraren kunnen hier qua inhoud, werkvormen en tijd goed mee uit de voeten.

Daarnaast werken alle groepen twee keer per jaar gelijktijdig aan een thema.

Het uitgangspunt van de school is in deze thema's natuur en techniek, aardrijkskunde en geschiedenis geïntegreerd aan te bieden en ook te koppelen aan leerdoelen van taal, rekenen en kunstzinnige oriëntatie. Terwijl voorheen de thema's uit de koker van de leraren kwamen, heeft De Rank dit jaar aan de leerlingenraad gevraagd om een idee te leveren voor een thema. Het thema is: ‘Vlieg er eens uit’.

Een brainstorm levert al snel heel wat onderwerpen op, zoals: transport en vervoer via de lucht, geschiedenis van de lucht- en ruimtevaart, afstanden en snelheden en vogels en vliegende insecten. De leerlingen hebben ook ideeën voor activiteiten bij het thema.

Drie leraren zijn aan de slag gegaan om het thema uit te werken. Aan de hand van de tussendoelen en leerlijnen van de SLO maken ze een globaal plan voor de invulling in de verschillende groepen. Ze kijken welke kerndoelen aan de orde kunnen komen en welke inhoud en activiteiten daarbij passen. Na een bespreking in het team werken de leraren het thema verder uit voor hun eigen groep. Ze kijken daarbij ook in hoeverre ze de lessen uit de methoden kunnen en willen gebruiken.

Om te bespreken op de eigen school

- *Hebben we er bewust voor gekozen om aardrijkskunde, geschiedenis en natuur en techniek als aparte vakken in te roosteren, óf om ze te integreren in het vak wereldoriëntatie?*
- *Zijn er onderdelen van natuur en techniek, aardrijkskunde en geschiedenis die we meer in samenhang kunnen aanbieden?*
- *Brengen we verbinding aan met andere vakgebieden zoals taal, rekenen en kunstzinnige oriëntatie?*
- *Welke onderwerpen lenen zich goed voor thema's of projecten?*
- *Hoe kunnen we de ontwikkeling van 21^e eeuwse vaardigheden een plaats geven in wereldoriëntatie?*

Verder lezen

www.entoennu.nl

Deze website bevat informatie over de Nederlandse cultuur en geschiedenis. Aan de hand van de vijftig vensters van de Canon is informatie voor zowel leerlingen als leraren te vinden.

Onderwijsraad (2014). Een eigentijds curriculum Den Haag: Onderwijsraad

In deze publicatie vraagt de Onderwijsraad meer structurele aandacht voor 21^e eeuwse vaardigheden. Genoemd worden: samenwerking, communicatie, ICT-geletterdheid, sociale en culturele vaardigheden, burgerschap, creativiteit, probleemoplossend vermogen en kritisch denken. Het gaat daarbij om een integratie van kennis, vaardigheden, houding en gedrag.

www.onderwijsraad.nl

Platform Onderwijs 2032 (oktober 2015). Hoofdlijnen advies: een voorstel

Het Platform Onderwijs 2032 denkt na over het onderwijs van de toekomst. Een van de belangrijke thema's is de samenhang in het leerstofaanbod. Een van de adviezen is dat niet vakken, maar domeinen en thema's de kern vormen van het toekomstige onderwijs.

www.onsonderwijs2032.nl

www.schoolaanzet.nl > Thematische inhoud

Deze website bevat een groot aantal kennisdocumenten, kwaliteitskaarten, instrumenten en praktijkvoorbeelden.

U kunt zoeken op thema's. Zo is op deze website bijvoorbeeld een quickscan wetenschap en techniek te vinden, evenals een handleiding, instrumenten en lessuggesties voor dit vakgebied.

Thijs, A., P. Visser & M. van der Hoeven (2014). 21^e eeuwse vaardigheden in het curriculum van het funderend onderwijs: een conceptueel kader. Enschede: SLO

De auteurs verkennen modellen voor 21^e eeuwse vaardigheden en de rol van digitale geletterdheid en noemen acht vaardigheden: creativiteit, kritisch denken, probleemoplossingsvaardigheden, communiceren, samenwerken, digitale geletterdheid, sociale en culturele vaardigheden en zelfregulering.

www.slo.nl

Roozen, I., A. Oosterloo & M. Klein Tank (2011). Vakken in samenhang : een digi(bord)boek voor samenhang tussen kunstzinnige oriëntatie, taal en wereldoriëntatie Enschede: SLO

De publicatie geeft handreikingen aan groepsleraren, coördinatoren en directeurs waarmee zij keuzes kunnen maken om te werken aan samenhang tussen de leergebieden kunstzinnige oriëntatie, taal en wereldoriëntatie.

www.slo.nl

Taal bij wereldoriëntatie: win-win

Activiteiten zoals teksten lezen, informatie opzoeken op internet en leergesprekken voeren, doen een beroep op mondelinge en schriftelijke taalvaardigheden van leerlingen. Kennis wordt via taal overgebracht en verworven. Vooral taalzwakke leerlingen en leerlingen voor wie Nederlands niet de thuistaal is, lopen het risico dat ze de leerstof van wereldoriëntatie niet begrijpen omdat taal een obstakel vormt.

Samenhang aanbrengen tussen taal en andere leergebieden loont. Want door bij de wereldoriënterende vakken aandacht te besteden aan talige aspecten, steken leerlingen meer op van wereldoriëntatie én van taal: kennisontwikkeling en taalontwikkeling gaan hand in hand. Leraren kunnen ervoor zorgen dat leerlingen in praktijk brengen wat ze in de taal- en leeslessen hebben geleerd. Dat helpt de leerlingen om greep te krijgen op de leerstof. Er zijn vier taalonderdelen die leraren in de lessen wereldoriëntatie kunnen inbouwen: woordenschat, lezen, mondelinge taalvaardigheden en schrijven (stellen).

Woordenschat

Woordenschat is cruciaal bij wereldoriëntatie, omdat in de lessen veel nieuwe begrippen aan de orde komen. De leerlingen kunnen hun woordenschat uitbreiden als leraren de ‘vaktaalwoorden’ en de ‘schooltaalwoorden’ die nodig zijn om de leerstof te begrijpen duidelijk uitleggen. Vaktaalwoorden, zoals ‘gletsjer’ en ‘harnas’, horen bij een specifiek kennisgebied en komen in de lessen wereldoriëntatie veel voor. Schooltaalwoorden, zoals ‘toelichting’ en ‘gevolg’, zijn woorden die veel voorkomen in teksten en volwassen taalgebruik, maar niet veel voorkomen in alledaagse, gesproken taal. Kennis van deze woorden is nodig om teksten te begrijpen.

Praktijkvoorbeeld

Van ijs naar water naar stoom

In een les natuur en techniek in groep 7 staat 'water' centraal. 's Morgens zet de leraar een bak ijs in de klas en vertelt dat ze er 's middags iets mee gaan doen. Aan het begin van de les kondigt de leraar aan dat ze de verschijningsvormen van water en de bijbehorende processen gaan leren: ijs/sneeuw (bevriezen); water (smelten); waterdamp (verdampen); regen (condenseren). Hij legt deze verschijningsvormen en processen duidelijk uit en appelleert daarbij aan de ervaringen van de leerlingen. Bijvoorbeeld: hij vraagt een brildragende leerling of zijn bril wel eens beslaat. De leraar schrijft de vaktaalwoorden 'bevriezen', 'smelten', 'verdampen' en 'condenseren' op in een schema. Het ijs is ondertussen gesmolten. De leraar vraagt waar 'ijs' hoort in het schema. Hij doet het water in een waterkoker, zodat de leerlingen de processen verdampen en condenseren ook zien. Ondertussen vraagt hij waar in het schema die processen horen, en wijst dat aan. Tijdens de waarneming en het leergesprek komen allerlei varianten van 'bevriezen' (het vriest, het heeft gevoren, het water is bevroren) op een vanzelfsprekende manier aan de orde. De leerlingen lezen vervolgens in het methodeboek over water. Voordat ze beginnen, vertelt de leraar dat er een paar lastige woorden in staan ('tegengesteld', 'evenmin'). Hij schrijft deze (schooltaal) woorden op het bord en licht ze toe.

Leesstrategieën

Een belangrijk doel van wereldoriëntatie is de kennis van de wereld te vergroten. Het lezen van teksten draagt daaraan bij. Het gaat daarbij om verschillende typen teksten, zoals informatieve teksten en actuele teksten. Leerlingen leren alleen iets van de teksten als ze begrijpen wat ze lezen en de inhoud kunnen verbinden met de kennis die ze al hebben. Leesstrategieën zijn hulpmiddelen die leerlingen voor, tijdens en na het lezen kunnen helpen om grip te krijgen op de inhoud. Leerlingen leren deze leesstrategieën in de lessen begrijpend lezen. Op de meeste scholen staat dit als apart vak op het rooster, maar deze lessen zijn geen doel op zich. Leraren kunnen hun leerlingen stimuleren om dat wat ze in de lessen begrijpend lezen hebben geleerd, toe te passen bij wereldoriëntatie.

Praktijkvoorbeeld

Leesstrategieën in de zaakvakkenlessen

Basisschool De Schakel gebruikt een methode voor begrijpend lezen. In de methode staat elke week een leesstrategie centraal. Bij de strategie hoort een pictogram. Ook is er een stappenplan dat de leerlingen kunnen gebruiken bij het lezen van een tekst. Het team heeft de afspraak gemaakt over de transfer van deze leesstrategieën naar de zaakvakkenlessen. De leraren gaan voorafgaand aan de zaakvakkenlessen na welke strategieën passen bij de teksten die aan de orde komen. Tijdens de les refereren ze aan deze strategieën. Voor een aantal leerlingen is het voldoende hen aan het gebruik ervan te attenderen. Voor andere leerlingen helpt het hardop denkend voor te doen hoe ze de strategieën kunnen toepassen. Ook attenderen ze leerlingen erop dat ze het stappenplan kunnen gebruiken. Na de eerste ervaringen komt naar voren dat het accent in de lessen wel erg sterk ligt op de leesstrategieën, waardoor meer sprake is van leeslessen dan van zaakvakkenlessen. Dat is aanleiding voor een gesprek over het doel van de les en de functie van leesstrategieën. Met elkaar concluderen de leraren dat ze meer de inhoud van teksten centraal willen stellen en goed in de gaten willen houden dat leesstrategieën een middel zijn. Dat inzicht heeft ook weer effect op de lessen begrijpend lezen: ook daar willen de leraren er scherp op zijn dat het begrijpen van de inhoud van de tekst voorop staat en strategieën daarbij kunnen helpen.

Praktijkvoorbeeld

Voorkennis activeren met een www-schema

Voor de leraren van De Regenboog is de start van de zaakvakkenles vaak het maken van een mindmap op het digibord. De leraren vinden het een nadeel dat bij deze werkvorm niet alle leerlingen actief meedoen. Daarom zijn de leraren op zoek gegaan naar werkvormen om alle leerlingen aan het begin van de les te activeren en zich bewust te maken van hun voorkennis over een onderwerp. Ze hebben een aantal werkvormen verzameld die goed bevallen. Zo werkt het zeer activerend om de leerlingen aan het begin van de les een aantal stellingen over het onderwerp voor te leggen: waar of niet waar. Tijdens de les grijpt de leraar erop terug. Ook een www-schema waarin de leerlingen opschrijven wat ze al weten en nog willen weten bevalt goed als start van de les. De derde w: 'wat ben ik te weten gekomen' vullen de leerlingen op een later moment in. De mindmap gebruiken de leraren ook nog steeds, maar nu door deze in tweetallen te laten maken.

Praktijkvoorbeeld

Modellen

In groep 7 denkt de leraar hardop bij het lezen van de tekst. Ze wil daarmee voordoen welke denkstappen ze zet om de belangrijkste informatie uit de tekst samen te vatten:

"Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog raakte het noorden van het land afgesloten van het voedseltransport. Ik denk dat ik dat mee moet nemen in mijn samenvatting. Dat is volgens mij een oorzaak. Dat ga ik even onthouden. Nadat de geallieerden het zuiden hadden bevrijd, stopte de opmars bij de grote rivieren. Dus het gaat er tot nu toe om dat er een stuk bevrijd was, maar het noorden niet en ze daarom te weinig voedsel hadden. Tot overmaat van ramp was de winter dat jaar erg streng. Dus het was erg koud. Ik lees even verder... Aan alles was gebrek: brandstof was er niet, geen medicijnen, kleding en voedsel, het was een harde tijd. Ik sluit ook af in mijn samenvatting met dat laatste stukje van een harde tijd. Dat ga ik ook gebruiken. Dan wordt het ongeveer zoïets als: De winter van 1944 was een hele harde tijd in het noorden omdat zij nog niet bevrijd waren en er weinig voedsel kwam. Volgens mij heb ik dan de allerbelangrijkste dingen genoemd.... Ja, dit is een goede samenvatting."

Leraar: "Wie heeft er gezien hoe ik dat deed? Wat viel je op? Wat is een handige manier om te kunnen samenvatten?"

Leerling: "Nou, je leest eerst alles en dan keek je wat handig was."

Leraar: "Wat bedoel je met handig was? Hoe zou je dat ook kunnen zeggen?"

Leerling: "Wat belangrijk was. Of wat bij elkaar past."

Leraar: "En toen?"

Leerling: "Toen ging je een verhaal maken wat erbij hoort."

Leraar: "Precies. En het enige wat ik nog niet heb gezegd is dat je die vier of vijf woorden nog zou kunnen markeren of onderstrepen: die woorden of woordgroepjes wil ik echt gebruiken."

Praktijkvoorbeeld

Grafische schema's om informatie te ordenen

Op De Wegwijzer vindt het team het belangrijk dat leerlingen leren hoe ze de opbouw van langere teksten kunnen doorzien en informatie kunnen structureren. In gesprekken die de leraar van groep 8 heeft gevoerd met het voorgezet onderwijs komt naar voren dat de leerlingen in de brugklas daar moeite mee hebben. De leraren vinden dat de opdrachten in de zaakvakkenmethoden daarvoor niet voldoende gelegenheid bieden. Daarom spreken ze af in alle groepen waar het mogelijk is te werken met grafische schema's, zoals een cyclus, tijdlijn, stroomschema of venndiagram. Zo leren de leerlingen hoofdlijnen te herkennen en informatie te ordenen.

Mondelinge taalvaardigheden

Ook bij mondelinge vaardigheden snijdt het mes aan twee kanten. Als leraren in de lessen wereldoriëntatie spreek- en luisteractiviteiten inbouwen, kunnen de leerlingen vaardigheden oefenen die zij bijvoorbeeld in de taallessen hebben geleerd. Door te praten, gaan zij namelijk al bekende taal meer vloeiend gebruiken én bouwen ze nieuwe taalkennis op. Bovendien: als leerlingen over de leerstof praten, krijgen zij er beter grip op. Het is in bijna alle lessen mogelijk om leerlingen met vragen over de leerstof aan het denken te zetten en hen daarover kort (in tweetallen of kleine groepjes) te laten praten.

Praktijkvoorbeeld

Spreeken en luisteren met een coöperatieve werkvorm

Op de Willem Alexanderschool gebruiken de leraren in de zaakvaklessen regelmatig een coöperatieve werkvorm die ze de legpuzzel noemen. Leerlingen werken in groepjes van vier. Het onderwerp dat centraal staat, wordt verdeeld in vier deelthema's. Iedere leerling krijgt de verantwoordelijkheid voor een deelthema. De taak is daarover informatie te verzamelen uit het methodeboek of uit andere bronnen. De volgende stap is dat de vier leerlingen in de groep elkaar vertellen over het deelthema dat ze bestudeerd hebben.

Praktijkvoorbeeld

Korte presentaties

In groep 6 heeft de leraar de namen van de provincies van Nederland in een hoge hoed gedaan. Per tweetal trekken de leerlingen een kaartje. Ze krijgen de opdracht samen een presentatie van drie minuten voor te bereiden over 'hun' provincie. De presentatie moet een antwoord geven op de vraag: 'Wat zou je een toerist die op vakantie is in deze provincie willen laten zien?' Voor deze opdracht moeten de leerlingen informatie verzamelen, in overleg een presentatie voorbereiden en deze samen houden.

Praktijkvoorbeeld

Interviews

In groep 8 verdiepen de leerlingen zich in tweetallen in een belangrijke historische figuur. Ze krijgen de opdracht een interview voor te bereiden, waarbij een leerling de historische figuur is en de ander de rol van interviewer op zich neemt. De bedoeling is de persoon en zijn of haar belang voor de geschiedenis beter te leren kennen. Ze bedenken samen vragen en antwoorden. De interviews worden voor de klas uitgespeeld.

Schrijven (stellen)

Ook schrijven kan het leren ondersteunen. Schrijfopdrachten kunnen ervoor zorgen dat de leerlingen de leerstof beter begrijpen en meer kennis opdoen: schrijven om te leren.

Schrijven zorgt voor actieve en diepere verwerving en verwerking van kennis.

Bovendien oefenen leerlingen dan in inhoudsrijke situaties de schrijfvaardigheden die ze in de taallessen hebben geleerd. Niet alle schrijfopdrachten die leerlingen bij wereldoriëntatie maken, hoeven eindopdrachten te zijn in de vorm van werkstukken of verslagen.

Tijdens het werken aan een thema of een blok kunnen ze ook interviews of brieven schrijven. Of ze kunnen schrijven over hun eigen ervaringen met het onderwerp.

Vragen die de leerlingen aanzetten tot nadenken over de leerstof, of tot het leggen van een relatie met hun eigen wereld zijn heel geschikt voor een korte schrijfopdracht.

De leerlingen kunnen voordat ze gaan schrijven in tweetallen of groepjes overleggen over mogelijke antwoorden. Vragen die zich lenen voor schrijfactiviteiten zijn bijvoorbeeld:

- **Wat zijn de oorzaken van ...?**
- **Hoe kan het dat ...?**
- **Waarom.....?**
- **Wat zijn de belangrijkste verschillen tussen ...en ....?**
- **Wat zijn de gevolgen van.....?**

Praktijkvoorbeeld

Beschrijven wat je ziet

De les gaat over het ontstaan van kastelen in het tijdperk van de ridders. De tekst in de methode is gelezen en de leerlingen hebben gekeken naar een video. Vervolgens geeft de leraar een schrijfopdracht: "Stel je nu eens voor dat jij een ridder of een jonkvrouw bent en je staat op de binnenplaats van je kasteel. Beschrijf eens wat je om je heen ziet."

Om te bespreken op de eigen school

- **Leggen we moeilijke of nieuwe schooltaal- en vaktaalwoorden in de zaakvakteksten duidelijk uit?**
  - Selecteren we deze woorden vóór de les?
  - Leggen we de geselecteerde woorden uit vóórdat de leerlingen de tekst gaan lezen?
  - Geven we een duidelijke omschrijving?
  - Gebruiken we voordoen, voorwerpen, foto's of schema's om de betekenissen uit te leggen?
- **Zorgen we ervoor dat de leerlingen de aanpak die zij leren bij begrijpend lezen, ook gebruiken in de lessen wereldoriëntatie?**
  - Grijpen we bij het lezen van teksten bij wereldoriëntatie terug op leesstrategieën die de leerlingen in de leeslessen hebben geleerd?
  - Attenderen we de leerlingen op de stappen die ze voor, tijdens en na het lezen kunnen zetten om de tekst te begrijpen?
  - Stimuleren we leerlingen die dat nodig hebben het stappenplan of de pictogrammen van begrijpend lezen ook tijdens wereldoriëntatie gebruiken?
- **Bouwen we in de les momenten in om (in tweetallen of kleine groepjes) te praten over de inhoud van de les?**
  - Bieden we voldoende gelegenheid voor mondelinge bijdragen van de leerlingen?
  - Zorgen we voor afwisselende gespreksvormen?
  - Zorgen we er in onze lessen voor dat de leerlingen hun gedachten kunnen verwoorden en hardop kunnen denken?
- **Schrijven de leerlingen regelmatig teksten in de wereldoriëntatielessen?**
  - Geven we regelmatig korte schrijfo opdrachten?
  - Geven we schrijfo opdrachten die leerlingen aanzetten tot nadenken over de stof en verdiepen van hun inzicht?

Verder lezen

Beek, van W., M. Verhallen en M. Blankman (2012). Taal, een zaak van alle vakken: geïntegreerd taal- en zaakvak- onderwijs op de basisschool. Bussum, Coutinho, 2012

In deze publicatie is te lezen hoe taal en zaakvaklessen elkaar kunnen versterken. De auteurs beschrijven de theorie en ze maken de koppeling met de praktijk. Ze presenteren een lesmodel, praktijkvoorbeelden en concrete handreikingen.

Elsäcker, W., R. Damhuis, M. Droop & E. Segers (2010). Zaakvakken en Taal: twee vliegen in één klap. Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands

Dit boek beschrijft welke taalactiviteiten goed werken in het zaakvak- onderwijs. De activiteiten zijn gericht op mondelinge interactie, uitbreiding van de woordenschat, conceptuele ontwikkeling, begrijpend lezen van zaakvakteksten, zelf teksten schrijven en het gebruik van internet en webquests.

www.slo.nl > Publicaties

- Gelderen, van A., m.m.v. H. Paus & A. Oosterloo (2010). *Leerstoflijnen schrijven beschreven. Uitwerking van het referentiekader Nederlandse taal van het schrijfonderwijs op de basisschool.*
- Oosterloo, A. en H. Paus, m.m.v. A. van Gelderen (2010). *Leerstoflijnen lezen beschreven. Uitwerking van het referentiekader Nederlandse taal voor leesonderwijs op de basisschool.*
- Beek, van A., M. Hoogeveen, J. Pranger (2015). *Leerstoflijnen mondelinge taalvaardigheid beschreven. Uitwerking van het referentiekader Nederlandse taal van het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid op de basisschool.*

www.expertisecentrumnederlands.nl

Het Expertisecentrum Nederlands ontwikkelt oplossingen ter verbetering van het taalonderwijs, op basis van wetenschappelijke inzichten en de onderwijspraktijk. Deze website geeft onder andere informatie over taal in andere vakken, woordenschat, mondelinge taal en schrijven.

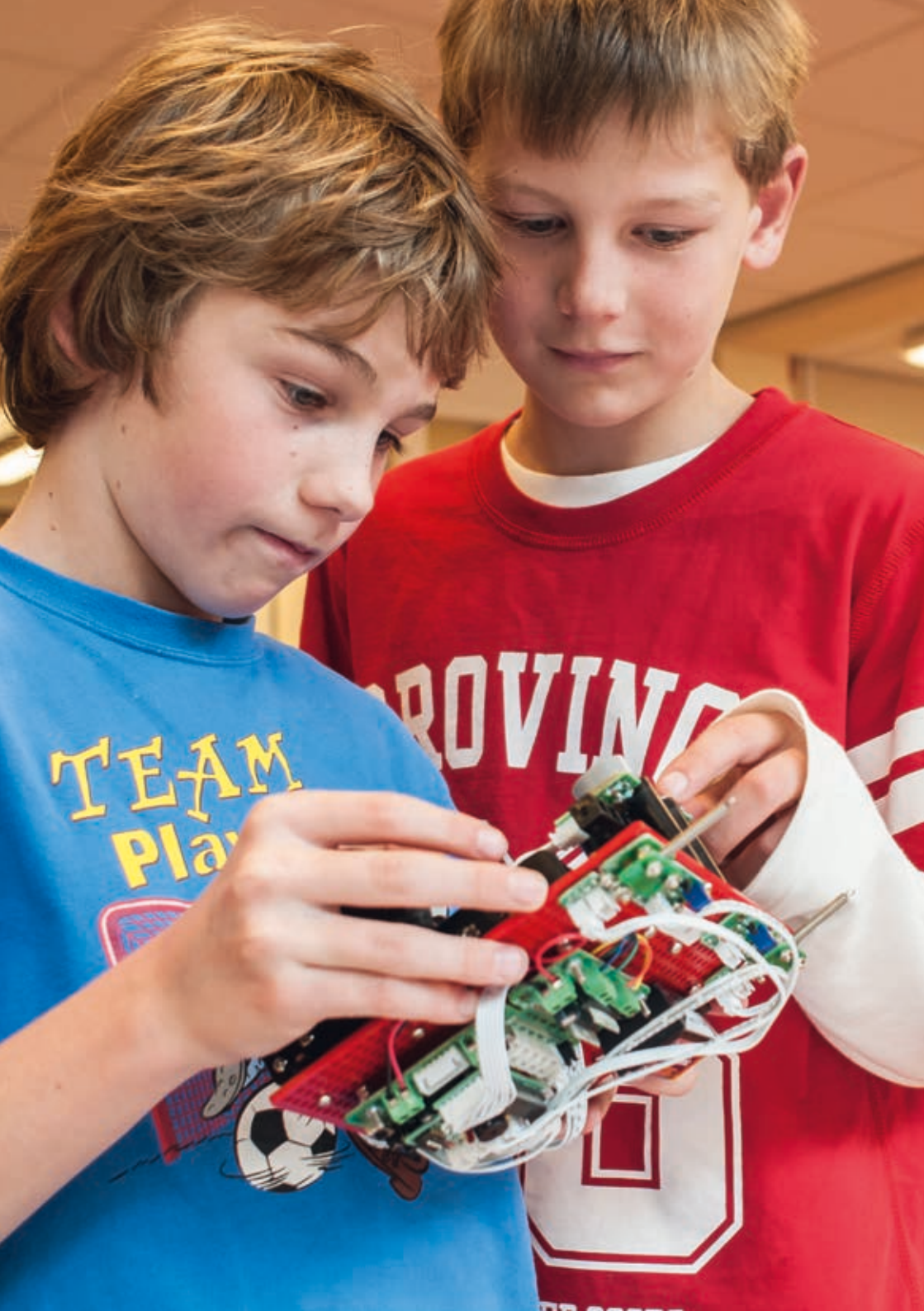

www.leoned.nl

Deze website geeft informatie en tips voor 'de taalontwikkellende leraar'. LEONED staat voor Landelijk Expertisecentrum Opleidingen Nederlands en Diversiteit. LEONED werkt aan de kwaliteitsverhoging van alle vak- en vormingsgebieden door aandacht voor taal. Deze website biedt onder andere inleidende colleges over taalgericht vakonderwijs en praktijkvoorbeelden.

Didactisch handelen

Leraren spelen een belangrijke rol als hun leerlingen de wereld gaan ontdekken. De nieuwsgierigheid en het enthousiasme van leerlingen voor de domeinen van wereldoriëntatie is vaak groot. Leerlingen weten vaak al veel van onderwerpen die hen interesseren. Wereldoriëntatie biedt alle kansen samen met de leerlingen op onderzoek te gaan. Het didactisch repertoire van de leraar hierbij is dan ook heel divers. Op sommige momenten zal de leraar ervoor kiezen een onderwerp toe te lichten, maar daarnaast zal de leraar er vooral op gericht zijn de leerlingen te leren hoe zij zelf vragen kunnen stellen, informatie kunnen verzamelen en verwerken. Afwisselende en activerende werkvormen, waarbij de leerlingen ook samenwerken, passen hierbij. Het is daarnaast belangrijk dat de leeromgeving het leren uitlokt en ondersteunt. Wereldoriëntatie is bij uitstek het vakgebied voor ‘aanschouwelijk’ en concreet onderwijs bijvoorbeeld een themahoek, kaart, tijdlijn, wandplaat met vogels of opstelling in de klas over draaiing van tandwielen.

Praktijkvoorbeeld

De wereld de school in

Op basisschool Het Palet vinden de leraren dat wereldoriëntatie niet alleen in de vakken thuishoort die op het rooster staan, maar dat de school een sfeer moet uitademen die de wereld dichtbij de leerlingen brengt. Daarom hangen ze kaarten, foto's en krantenknipsels aan de wanden van het lokaal. Hier en daar staat een opgezette vogel in de klas. En wekelijks bespreekt elke juf en meester een artikel of een foto uit de krant. Mooi om aan de hand daarvan iets uit de wereld (dichtbij of veraf) te bespreken en tegelijkertijd een goede manier om aan taal(verwerving) te doen. Dit gebeurt niet alleen in de hogere groepen; de afspraak is dat elke groep op deze manier een nieuwsitem behandelt. Volgens de leerkrachten kun je in elke leeftijdsgroep iets bespreken wat kinderen belangrijk vinden of wat op dat moment in het nieuws is.

Praktijkvoorbeeld

Zeezeilen over de aardbol

Vorige week heeft de juf van groep 3 naar aanleiding van een bericht over een zeezeiler de wereldbol op tafel gezet. Daarbij heeft ze vragen gesteld, ze heeft kinderen landen en oceanen laten aanwijzen en hen verteld over de reis van de zeiler en zijn boot. Ze liet zien dat de aarde draait. Waar de evenaar is, wat werelddelen zijn. Het mooie is: kinderen zijn zó nieuwsgierig! Dus het werd niet alleen een leuke, maar vooral ook een leerzame les.

Praktijkvoorbeeld

Filmpjes met kijkopdrachten

Op de Mariaschool maken de leraren veelvuldig gebruik van korte filmpjes op het digibord om een onderwerp te introduceren en de nieuwsgierigheid van de leerlingen te prikkelen. Daarbij hebben ze gemerkt dat de leerlingen bij het kijken vooral in de 'consumptiestand' staan. Daarom hebben de leraren afgesproken altijd een kijkvraag te stellen of een opdracht te geven voorafgaand aan het kijken van een videofragment. In de bovenbouw laten ze de leerlingen daarbij vaak ook een antwoord opschrijven. Het effect is dat de leerlingen actiever zijn en dat de videofragmenten een meer betekenisvol onderdeel zijn van de les.

Praktijkvoorbeeld

Onderzoekend leren

Basisschool De Horizon werkt bij de zaakvakken aan projecten, waarbij verschillende 21e eeuwse vaardigheden aan bod komen. Wekelijks zijn de leerlingen twee middagen bezig met een project; ieder project duurt ongeveer zes weken. De leerlingen zijn heel enthousiast, omdat ze het leuk vinden dat ze hun eigen nieuwsgierigheid kunnen volgen. De leraren bepalen het projectthema, bijvoorbeeld 'Olympische Spelen', 'kinderarbeid' of 'natuurverschijnselen', maar vervolgens kiezen de leerlingen zelf welk aspect ze uitdiepen. Ze weten al vrij goed volgens welke stappen je een onderzoek kunt opzetten; daar worden ze steeds handiger in. En ze beheersen ook steeds meer manieren om hun bevindingen te presenteren. Zo hebben ze dat al gedaan met muurkranten, papieren folders, websites, powerpoints, quizen en gefilmde interviews. De kinderen bekijken elkaars presentaties en geven de makers tips en tops. De leraren vinden dat ze nu echt meer leren dan toen ze nog met een methodeboek werkten. (SLO context PO mei 2014, p.10-13)

Praktijkvoorbeeld

Vaardigheden leren met het thema ‘beweging’

Basisschool De Bron reserveert jaarlijks zes dondermiddagen voor de groepen 6, 7 en 8 voor een techniekproject. De kerndoelen 42 en 45 vormen daarbij het uitgangspunt. Dit jaar is het thema ‘beweging’. Enerzijds vindt de school het van belang dat leerlingen over dit onderwerp worden geïnformeerd. Anderzijds is het juist leerzaam en motiverend dat zij zelf met opdrachten rond beweging (brainstormen, ontwerpen, construeren en demonstreren) aan de slag gaan.

Een oproep aan ouders/grootouders leverde veel reacties op. Vooral voor het begeleiden bij opdrachten is het dan fijn dat er genoeg extra handen in de klas zijn. In een bijeenkomst vooraf overleggen de leraren met de vrijwilligers over wat de bedoeling is, om welke kerndoelen het gaat, welke lessen worden gegeven en welke opdrachten de leerlingen gaan uitvoeren. Internet biedt daarbij veel suggesties. Gedurende twee middagen werken de leerlingen onder begeleiding aan het construeren van onder meer een ballonvliegtuig, raket, boot en hovercraft. De laatste middag is bedoeld voor de presentatie aan de hele school, maar nog belangrijker is dat een week eerder de groepen 6, 7 en 8 de resultaten aan elkaar tonen om vanuit daar een link te leggen met ‘wat beweging is’ en op welke wijze dat allemaal kan plaatsvinden. Dat levert een mooie balans op tussen de theorie en de praktijk.

Om te bespreken op de eigen school

- **Zorgen we voor een stimulerende en ondersteunende leeromgeving die past bij de leerstof?**
  - Zijn er in het lokaal concrete voorwerpen die passen bij de lesinhoud?
  - Hangen er topografische kaarten en een tijdbalk in het lokaal en gebruiken we deze?
  - Is er een prikbord met recente krantenknipsels?
  - Benutten we internetbronnen, zoals Teleblik, Google Maps en Google Earth, in combinatie met het digibord?
- **Passen we in de lessen verschillende werkvormen toe waarbij leerlingen actief bezig zijn met de leerstof?**
  - Stellen we denkvragen?
  - Laten we leerlingen samenwerken in tweetallen en groepjes?
  - Geven we feedback die leerlingen vooruit helpt?
  - Geven we leerlingen gelegenheid zelf onderzoeksvragen te formuleren?
- **Verbinden we de leerstof met het dagelijks leven en actualiteit?**
  - Halen we de wereld de klas in?
  - Gaan we ook de klas uit om buiten de school te leren?
- **Geven we de leerlingen voldoende gelegenheid vaardigheden te oefenen?**
  - Leren we leerlingen omgaan met kaart en atlas?
  - Leren we leerlingen gebruikmaken van historische bronnen?
  - Leren we leerlingen onderzoek doen naar materialen en natuurkundige verschijnselen?
  - Leren we leerlingen oplossingen voor technische problemen ontwerpen, uitvoeren en evalueren?

Verder lezen

www.leraar24.nl

Leraar24 biedt informatie over thema's die aansluiten bij het beroep van leraar. De thema's zijn uitgewerkt in verdiepende informatie (kennis) en informatieve video's (kunde). Bijvoorbeeld over het inrichten van de leeromgeving, (vak)didactiek en coöperatief leren is op deze website informatie te vinden.

www.schoolaanzet.nl > Thematische inhoud

Deze website biedt onder het tabblad 'Thematische inhoud' informatie aan in de vorm van praktijkvoorbeelden, instrumenten, kennisbronnen en aanpakken. Er kan gezocht worden op thema's.

www.teleblik.nl

Teleblik is een website met duizenden uren televisie- en radiomateriaal uit de archieven van onder andere de publieke omroepen en Polygoon. Het materiaal is gratis beschikbaar voor leerlingen en leraren.

Zicht op ontwikkeling van de leerlingen

De meeste scholen volgen de vorderingen van de leerlingen bij aardrijkskunde, geschiedenis en natuur en techniek regelmatig. Dat gebeurt meestal met methodetoetsen. Driekwart van de scholen volgt de vorderingen vooral om een rapportcijfer te kunnen bepalen en er zijn maar weinig scholen die de uitkomsten van de toetsen benutten om de leerlingen verder te helpen. Er is veel meer mogelijk. Zicht hebben om aan te kunnen sluiten bij de ontwikkeling van leerlingen draagt eraan bij dat het effect van het onderwijs veel groter wordt. Dit is belangrijk in alle fasen van de les. Vooraf gaat de leraar na welke inhoud en instructie aansluiten bij de groep als geheel en individuele leerlingen. Dit kan ertoe leiden dat een of meer leerlingen een pittiger opdracht krijgen tijdens de les. Of tot het besluit een groepje leerlingen niet zelfstandig te laten werken, maar onder begeleiding van de leraar. Tijdens de les controleert de leraar of de leerlingen de leerstof begrijpen. Feedback moet erop gericht zijn de leerling een stap verder te helpen. Het gaat erom leerlingen zo snel mogelijk te laten weten wat ze beter kunnen doen en hoe. Hiervoor is het nodig dat zowel de leerlingen als de leraar ervan overtuigd zijn dat fouten maken erbij hoort en dat je leert van fouten.

Om zicht te krijgen op de vorderingen van de leerlingen zijn er naast of in plaats van de methodetoetsen meer mogelijkheden. Producten van leerlingen zijn ook informatief. Deze kunnen verzameld worden in een portfolio. Belangrijk hierbij is dat het vooraf duidelijk is aan welke kwaliteitscriteria deze moeten voldoen. Niet alleen de leraar is degene die evalueert. Ook leerlingen kunnen zichzelf en medeleerlingen evalueren. Door daarbij steeds een relatie te leggen met het doel helpt dat de resultaten te verbeteren. Ten slotte vraagt de evaluatie van de kerndoelen die met vaardigheden te maken hebben de aandacht. Het gaat dan om het leren omgaan met kaart en atlas, het gebruiken van historische bronnen, onderzoek doen naar materialen en natuurkundige verschijnselen en om het ontwerpen, uitvoeren en evalueren van oplossingen voor technische problemen.

Praktijkvoorbeeld

Vragen om het leren te controleren

Juf Ellen stelt regelmatig vragen om te controleren of de leerlingen de inhoud van les begrepen hebben. Bijvoorbeeld: "Wat zijn drie belangrijke functies van ons skelet?" of "Wat is het belangrijkste verschil tussen een rivier en een kanaal?" Ze maakt daarbij gebruik van zelfklevende memo's. Elke leerling schrijft zijn naam en het antwoord op een memoblaadje en plakt dit op de deur van het lokaal. Juf Ellen gebruikt de antwoorden om te bepalen welke leerlingen extra uitleg of begeleiding nodig hebben.

Praktijkvoorbeeld

Kwaliteitseisen voor werkstukken

De Montessorischool biedt wereldoriëntatie thematisch aan. De leerlingen in de bovenbouw verwerken de leerinhouden onder andere door het maken van werkstukken. De leraren van de parallelgroepen hebben uitgewerkt wat de kwaliteitseisen voor een goed werkstuk zijn. Het gaat hierbij niet alleen om het eindresultaat, maar ook om het werkproces. Het lijstje met criteria is met de leerlingen besproken en op papier gezet. Tijdens het werken voert de leraar gesprekjes met de leerlingen over de voortgang van hun werk. Aan de hand van het lijstje krijgt de leerling concrete tips om het werkstuk te verbeteren. Als het werkstuk af is, bespreken de leraar en de leerling samen het werkstuk. Een van de vragen in dit gesprek is: "Welke tips heb je gekregen en wat heb je daarmee gedaan?".

Praktijkvoorbeeld

Atlasvaardigheden

Jaarlijks besteedt meester Ben in begin groep 8 een aantal lessen aan het werken met de atlas. Hij vindt het belangrijk dat zijn leerlingen een goed kaartbeeld hebben en vaardig zijn in het opzoeken en interpreteren van informatie. In de lessen borduurt hij voort op wat de leerlingen al in de vorige jaren hebben gehad en breidt de leerstof stap voor stap uit. Registergebruik, legenda's, schaalsommen, absolute en relatieve afstand en ligging: er komt heel wat voorbij. Hij betreft Google Maps en Google Earth hier ook bij. Op het digibord laat hij daar het een en ander van zien en vervolgens gaan de leerlingen zelf met deze digitale toepassingen aan de slag. Elke les eindigt met vijf korte opdrachten die de leerlingen zelfstandig maken. Meester Ben houdt de resultaten daarvan nauwkeurig in de gaten. Leerlingen die teveel fouten maken spijkt hij bij, of hij laat hen sommige opgaven nog eens opnieuw maken. In de laatste les maken de leerlingen een toets waarin de belangrijkste atlasvaardigheden voorbij komen. Uiteindelijk ontvangen al zijn leerlingen het 'atlasdiploma'.

Om te bespreken op de eigen school

- **Hebben we zicht op de ontwikkeling van de leerlingen?**
  - Maken we voldoende gebruik van formatieve evaluatie tijdens de les?
  - Hoe volgen we de ontwikkeling van de vaardigheden (kerndoelen 42, 45, 50 en 51)?
  - Bespreken we de methodetoetsen na afloop met de leerlingen?
  - Hoe evalueren we producten van leerlingen? Hebben we daarvoor criteria geformuleerd?
  - Betrekken we leerlingen bij de evaluatie?
- **Gebruiken we de gegevens over de ontwikkeling van de leerlingen om het onderwijs af te stemmen op wat leerlingen nodig hebben?**
  - Gebruiken we de evaluatie om groepjes of individuele leerlingen alsnog de kennis en vaardigheden te leren die zij niet beheersen?
  - Bieden we leerlingen die al veel van bepaalde leerstofonderdelen weten uitdagende/verdiepende leerstof?

Verder lezen

Mortel, van de K. & M. Förrer (2013). Grip op leesbegrip. Toetsen en evalueren van begrijpend luisteren en begrijpend lezen. Amersfoort: CPS

Dit boek geeft leraren concrete suggesties om zicht te krijgen op de mate waarin leerlingen de inhoud van teksten begrijpen. Centraal staat hoe leraren tijdens de les voortdurend kunnen checken of leerlingen goed begrijpen wat ze lezen of beluisteren en hoe leraren hun instructie daarop kunnen afstemmen.

www.leraar24.nl

Leraar24 biedt informatie over thema's die aansluiten bij het beroep van leraar. De thema's zijn uitgewerkt in verdiepende informatie (kennis) en informatieve video's (kunde).

www.schoolaanzet.nl > Thematische inhoud

Deze website biedt onder het tabblad 'Thematische inhoud' informatie aan in de vorm van praktijkvoorbeelden, instrumenten, kennisbronnen en aanpakken. Er kan gezocht worden op thema's.

Werken aan kwaliteitsverbetering

Deze kwaliteitsscan is een checklist met kwaliteitseisen die zicht kan geven op de kwaliteit van het vakgebied wereldoriëntatie. Deze kwaliteitseisen sluiten aan bij de onderwerpen (indicatoren) die in het inspectieonderzoek zijn gebruikt om een landelijk beeld te krijgen. Vanzelfsprekend kunnen scholen hieruit onderwerpen weglaten (of zelf onderwerpen toevoegen) zodat het een schoolspecifieke kwaliteitskaart wordt.

Mogelijke kwaliteitseisen	Ja	Enigszins	Nee
1. Algemeen <ul style="list-style-type: none"> • Op onze school vinden leerlingen de lessen wereldoriëntatie interessant. • We vinden goed onderwijs in wereldoriëntatie belangrijk. • We onderhouden onze deskundigheid.			
2. Een doorgaande lijn in het leerstofaanbod <ul style="list-style-type: none"> • We weten wat de kerndoelen voor wereldoriëntatie (natuur en techniek, ruimte en tijd) zijn en welke inhouden en activiteiten daarbij horen. • Het aanbod in de onderbouw, middenbouw en bovenbouw sluit op elkaar aan. • We werken met (een) methode(n) en weten welke onderdelen we niet of beperkt behandelen. • We werken met projecten/thema's (eventueel naast ons methodisch aanbod) waarbij ons aanbod voldoende is om de kerndoelen te bereiken. • We besteden aandacht aan de kerndoelen rond vaardigheden (42, 45, 50, 51).			
3. Samenhang in het leerstofaanbod <ul style="list-style-type: none"> • We hebben er bewust voor gekozen om aardrijkskunde, geschiedenis en natuur en techniek als aparte vakken in te roosteren, óf om ze te integreren in het vak wereldoriëntatie. • We bieden onderdelen van natuur en techniek, aardrijkskunde en geschiedenis in samenhang aan. • We brengen verbinding aan met andere vakgebieden zoals taal, rekenen en/of kunstzinnige oriëntatie. • We geven de ontwikkeling van 21^e eeuwse vaardigheden een plaats in wereldoriëntatie.			

Mogelijke kwaliteitseisen	Ja	Enigszins	Nee
<p>4. Taal bij wereldoriëntatie</p> <ul style="list-style-type: none"> • We leggen moeilijke of nieuwe schooltaal- en vaktaalwoorden in de teksten duidelijk uit. • We zorgen ervoor dat de leerlingen de aanpak die zij leren bij begrijpend lezen ook gebruiken in de lessen wereldoriëntatie. • We bouwen in de les momenten in om (in tweetallen of kleine groepjes) te praten over de inhoud van de les. • De leerlingen schrijven regelmatig teksten in de wereldoriëntatielessen. 			
<p>5. Didactisch handelen</p> <ul style="list-style-type: none"> • We zorgen voor een stimulerende en ondersteunende leeromgeving. • In de lessen passen we verschillende werkvormen toe waarbij leerlingen actief bezig zijn met de leerstof. • We verbinden de leerstof met het dagelijks leven en actualiteit. • We geven de leerlingen voldoende gelegenheid vaardigheden te oefenen. 			
<p>6. Zicht op ontwikkeling van de leerlingen</p> <ul style="list-style-type: none"> • We hebben zicht op de ontwikkeling van de leerlingen. • We gebruiken de gegevens over de ontwikkeling van de leerlingen om het onderwijs af te stemmen op wat leerlingen nodig hebben. 			
<p>7. De leerresultaten</p> <ul style="list-style-type: none"> • We nemen bij de eindtoets ook het facultatieve onderdeel wereldoriëntatie af. • We bespreken de uitkomsten en/of we maken trendanalyses. • We gebruiken de groepsoverzichten uit ons volginstrument (bijvoorbeeld methodetoetsen) om op schoolniveau met elkaar te praten over de resultaten en verbeterpunten. 			

Bijlage

Kerdoelen van de domeinen natuur en techniek, ruimte en tijd

Kerdoelen natuur en techniek

40. De leerlingen leren in de eigen omgeving veelvoorkomende planten en dieren onderscheiden en benoemen en leren hoe ze functioneren in hun leefomgeving.
41. De leerlingen leren over de bouw van planten, dieren en mensen en over de vorm en functie van hun onderdelen.
42. De leerlingen leren onderzoek doen naar materialen en natuurkundige verschijnselen zoals licht, geluid, elektriciteit, kracht, magnetisme en temperatuur.
43. De leerlingen leren hoe je weer en klimaat kunt beschrijven met behulp van temperatuur, neerslag en wind.
44. De leerlingen leren bij producten uit hun eigen omgeving relaties te leggen tussen de werking, de vorm en het materiaalgebruik.
45. De leerlingen leren oplossingen voor technische problemen te ontwerpen, deze uit te voeren en te evalueren.
46. De leerlingen leren dat de positie van de aarde ten opzichte van de zon leidt tot natuurverschijnselen zoals seizoenen en dag-/nachtritme.

Kerdoelen ruimte (aardrijkskunde)

47. De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, bestuur, verkeer, recreatie, welvaart, cultuur en levensbeschouwing. In ieder geval wordt daarbij aandacht besteed aan twee lidstaten van de Europese Unie, twee landen die in 2004 lid werden, de Verenigde Staten en een land in Azië, Afrika en Zuid-Amerika.
48. Kinderen leren over de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken.
49. De leerlingen leren over de mondiale ruimtelijke spreiding van bevolkingsconcentraties en godsdiensten, van klimaten, energiebronnen en van natuurlandschappen zoals vulkanen, woestijnen, tropische regenwouden, hooggebergten en rivieren.
50. De leerlingen leren omgaan met kaart en atlas, beheersen de basistopografie van Nederland, Europa en de rest van de wereld en ontwikkelen een eigentijds geografisch wereldbeeld.

Kerdoelen tijd (geschiedenis)

51. De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen zoals aanwezig in ons cultureel erfgoed, en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
52. De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en Holocaust; televisie en computer. De vensters van de Canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken.
53. De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die aan de hand van voorbeelden verbinden met de wereldgeschiedenis.

Colofon

Inspectie van het Onderwijs
Postbus 2730 | 3500 GS Utrecht
www.onderwijsinspectie.nl

2015-23 | gratis
ISBN: 978-90-8503-372-1

Een exemplaar van deze publicatie
is te downloaden vanaf de website
van de Inspectie van het Onderwijs:
www.onderwijsinspectie.nl.

© Inspectie van het Onderwijs |
januari 2016